

Стопански
факултет

Социално- икономическа анализа

Книга 1/2022 (21)

DOI: 10.54664/GRXP1043

Мариета Христова*

ИЗСЛЕДВАНЕ НА УТВЪРДЕНИТЕ И ПРИЛАГАНИ ЕТИЧНИ ПРИНЦИПИ И ПРОФЕСИОНАЛНИ СТАНДАРТИ В РАБОТАТА НА СОЦИОЛОЗИТЕ В ЕВРОПА

Marieta Hristova

A STUDY ON ESTABLISHED AND APPLIED ETHICAL PRINCIPLES AND PROFESSIONAL STANDARDS IN THE WORK OF SOCIOLOGISTS IN EUROPE

Abstract: The article presents the results of the author's own research aimed at analyzing the existing practice in the field of self-regulation of the professional activity of sociologists regarding the adoption and validation of ethical principles and the application of professional standards in the activities of sociological associations and their members in Europe. An additional goal of the study was to establish whether these documents were up-to-date in relation to the evolving trends concerning the accelerated processes of digitalization of all processes and activities in everyday life and work, and hence the accumulation and transformation of the internet into a huge database with information about people in general.

Keywords: ethical principles; professional standards; sociology; survey; social research.

Въведение

Принципите на изследователската етика и етичното отношение към хората са кодифицирани в редица международни политики и документи, като Декларацията на ООН за правата на човека, Нюрнбергския кодекс, Декларацията от Хелзинки и доклада от Белмонт. Етичните принципи в биомедицинските изследвания през годините постепенно навлизат и започват да се прилагат и в други изследователски полета, включително и в практиката на научните изследвания в областта на социалните науки.

В студията се представят резултати от проведено собствено изследване, целящо да анализира съществуващата практика в областта на саморегулацията на професионалната дейност на социолозите по отношение на приемането и утвърждаване на етични принципи и прилагането на професионални стандарти в дейността на социологическите асоциации и техните членове в Европа. Като допълнителна цел на изследването бе определено да се установи дали тези документи са актуализирани по отношение на развиващите се тенденции, свързани с ускорените процеси

* **Мариета Христова** – доктор по социология, главен асистент в катедра „Икономическа социология“ на Университет за национално и световно стопанство, България, e-mail: marieta.hristova@unwe.bg

на дигитализация на всички процеси и дейности в ежедневието и трудовата дейност на хората и оттам натрупването и превръщането най-общо на интернет в огромна база данни с информация за хората въобще.

Методика на изследването

Задачите на изследването бяха: 1) да установи дали е налице публично видима информация за съществуващите и прилагани етични принципи и професионални стандарти в работата на членовете на социологическите общности в европейските страни под формата на публикувани етични кодекси в уеб-сайтовете им; 2) да се идентифицират и анализират подобластите на въздействие, които тези принципи и стандарти засягат; 3) да се установи необходимостта от актуализация на съществуващите документи и адаптацията им към налаганите нови обществени реалности, свързани с протичащата дигиталната революция.

Извадката (таблица 1) беше изготвена на база на членуващите в Европейската социологическа асоциация (ЕСА) национални сдружения и общества на територията на Европа, които образуват Съвета на националните асоциации на ЕСА. Към тях бяха добавени идентифицираните организации, които са посочени в проекта RESPECT¹ и които са в областта на социологията.

Документите бяха търсени в уеб-сайтовете на асоциациите. С онези асоциации, в чиито уеб-сайтове не беше установено наличието на такъв документ беше направен опит да се установи контакт с тях. От изпратените имейли до социологическите асоциации, за които не беше намерен документа в уеб-сайта им, единствено 2 от тях отговориха като в едното писмо беше предоставен линк към наличния документ, а другата асоциация потвърди липсата на етичен кодекс.

Таблица 1. Социологическите асоциации и общества, членове на ЕСА, МСА и в базата данни на Respect

Държава	Организация	Член на ЕСА	Член на МСА	База данни на Respect
Albania	ALBSA – Albanian Sociological Association – Albanian Institute of Sociology http://www.sociology.al/		Да	
Armenia	Armenian Sociological Association http://www.asa.sci.am/about.php		Да	
Austria	Austrian Association for Sociology (Österreichische Gesellschaft für Soziologie, ÖGS) http://oegs.ac.at/	Да	Да	Да
Belgium	Flemish Sociological Association – Vereniging voor Sociologie (VVS) http://www.sociologie.be/		Да	Да
Bulgaria	Bulgarian Sociological Association http://bsa-bg.eu/		Да	
Croatia	Croatian Sociological Association (CSA) http://hsd.hr/en/	Да	Да	Да
Cyprus	Cyprus Sociological Association https://www.annalindhfoundation.org/members/cyprus-sociological-association		Да	Да
Czech Republic	Czech Sociological Society – Česká sociologická společnost (ČSS) http://ceskasociologicka.org/en/about/	Да	Да	Да
Denmark	Danish Sociological Association (Dansk Sociologforenings) http://sociologi.dk/soc/	Да	Да	Да
Estonia	Estonian Association of Sociologists – Eesti Sotsioloogide https://sotsioloogia.ee/		Да	Да
Finland	The Westermarck Society http://www.westermarck.fi		Да	Да

¹ **Hermann, Ch., Flecker, J.** Code of Professional Conduct in Socio-economic Research, and Database of Professional bodies, RESPECT project, Institute for Employment Studies, FORBA, 2003.

France	Association Française de Sociologie (AFS) https://afs-socio.fr	Да	Да	Да
Germany	Deutsche Gesellschaft für Soziologie (DGS) http://www.soziologie.de	Да	Да	Да
Georgia	Georgia Sociological Association https://www.georgiasociology.com/			
Greece	Hellenic Sociological Society http://www.hellenicsociology.gr/en/		Да	Да
Hungary	Magyar Szociológiai Társaság (Hungarian Sociological Association) https://szociologia.hu/en		Да	Да
Iceland	Félagsfræðingafélag Íslands (Icelandic Sociological Association) http://felagsfraedingar.is/			
Ireland	The Sociological Association of Ireland (SAI) http://www.sociology.ie/	Да		Да
Israel	Israel Sociological Society http://www.israel-sociology.org.il	Да	Да	
Italy	Associazione Italiana di Sociologia (AIS) http://www.ais-sociologia.it/	Да	Да	Да
Latvia	Latvijas Sociologu Asociācija (Latvian Sociological Association) http://sociologija.lv/			Да
Lithuania	Lithuanian Sociological Society http://sociology.lt/	Да	Да	
Macedonia	Association of Sociologists of the Republic of Macedonia http://www.sociolozi.org.mk/	Да	Да	
Malta	Malta Sociological Association http://www.maltasociologicalassociation.com			
Netherlands	Nederlandse Sociologische Vereniging http://www.nsv-sociologie.nl/		Да	Да
	Nordic Sociological Association http://nordicsociologicalassociation.org/	Да		Да
Norway	Norwegian Sociological Association https://sosiologen.no/	Да	Да	Да
Poland	Polish Sociological Association (PTS) http://pts.org.pl/	Да	Да	Да
Portugal	Portuguese Sociological Association (APS) https://www.aps.pt/index.php	Да	Да	Да
Romania	Asociația Română de Sociologie http://www.arsociologie.ro/		Да	
Russia	Russian Society of Sociologists (RSS) http://www.ssa-rss.ru/index.php?page_id=419	Да	Да	
Russia	Institute of Sociology of the Russian Academy of Sciences (ISRAS) http://www.isras.org/	Да		
Serbia	Serbian Sociological Association http://ssd.org.rs/	Да	Да	
Slovakia	Slovak Sociological Society http://www.sociologia.eu.sk/		Да	Да
Slovenia	Slovene Sociological Association https://www.sociolosko-drustvo.si/english/		Да	Да
Sweden	Swedish Sociological Association http://www.sverigessociologforbund.se/	Да	Да	Да
Spain	Federación Española de Sociología (FES) http://www.fes-sociologia.com/	Да	Да	Да
Spain	Associació Catalana de Sociologia (ACS) https://acs.llocs.iec.cat/	Да		Да
Spain	Asociación Aragonesa de Sociología https://www.aragonsociologia.org/	Да		
Switzerland	Swiss Sociological Association – Société Suisse de Sociologie https://www.sgs-sss.ch/fr/	Да	Да	Да

Turkey	Turkish Sociological Association – Sosyoloji Derneği http://www.sosyolojidernegi.org.tr/		Да	
Ukraine	Ukrainan Sociological Association https://i-soc.com.ua/en/institute/		Да	
Unite Kingdom	British Sociological Association (BSA) https://www.britsoc.co.uk/		Да	Да
Canada	Canadian Sociological Association https://www.csa-scs.ca/		Да	Да
USA	American Sociological Association https://www.asanet.org/		Да	Да
Australia	Australian sociological Association (TASA) https://www.tasa.org.au/		Да	Да
New Zealand	Sociological Association of Aotearoa https://www.saanz.net/		Да	Да
-	International Sociological Association			Да
-	European sociological association			

Източник: авторско изследване

Резултати

В настоящето изследване е направен опит за обобщаване на етичните принципи и професионални стандарти, посочени в 22 кодекса (таблица 2.). Те са идентифицирани в 43 страни и съответно 49 институции и организации в тях, като две от тях са наднационални организации – Международната социологическа асоциация (МСА) и Европейската социологическа асоциация (ЕСА).

След обобщаване на достъпната в интернет информация за организациите, могат да се направят следните обобщения:

- в изследването са включени всички национални асоциации, които са членове на Европейската социологическа асоциация – 23 организации, а 38 са членове на Международната социологическа асоциация.
- от изследваните организации 32 присъстват в базата данни на RESPECT², като през 2004 г. за 9 от тях са идентифицирани етични кодекси и професионални стандарти, а сега през 2021 г. асоциациите, които имат етичен кодекс са двойно повече – 18.
- Социологическата асоциация в Грузия, Исландия и Малта не са членове нито на Международната, нито на Европейската социологическа асоциация и не присъстват в базата данни на RESPECT, но са членове на Съвета на националните асоциации на ЕСА.
- от идентифицираните 22 кодекса и професионални стандарти, в 14 от тях е посочена годината на тяхното създаване или годината на последната им промяна.
- в 7 от кодексите е посочено позоваване на кодекси от други организации и институции, като 4 от тях се позовават на етичния кодекс на МСА, 5 от тях се позовават на етичния кодекс на Американската социологическа асоциация, 2 на етичния кодекс на Британската социологическа асоциация, 5 на етични кодекси на други асоциации, 1 от тях (Словашко социологическо общество) препраща към етичния кодекс на МСА.

² Hermann, Ch., Flecker, J. *Code of Professional Conduct in Socio-economic Research, and Database of Professional bodies*, RESPECT project, Institute for Employment Studies, FORBA, 2003.

Таблица 2. Списък на социологическите асоциации и общества

Държава	Организация	Година на приемане на етичен кодекс	Позоваване на други документи
Albania	ALBSA - Albanian Sociological Association – Albanian Institute of Sociology	непосочено	ISA
Armenia	Armenian Sociological Association	-	
Austria	Austrian Association for Sociology (Österreichische Gesellschaft für Soziologie, ÖGS)	-	
Belgium	Flemish Sociological Association – Vereniging voor Sociologie (VVS)	-	
Bulgaria	Bulgarian Sociological Association	2004	няма
Croatia	Croatian Sociological Association (CSA)	непосочено	ASA, BSA, SAI
Cyprus	Cyprus Sociological Association	-	
Czech Republic	Czech Sociological Society – Česká sociologická společnost (ČSS)	2021	ISA, ESA, CSA
Denmark	Danish Sociological Association (Dansk Sociologforenings)	-	
Estonia	Estonian Association of Sociologists – Eesti Sotsioloogide	-	
Finland	The Westermarck Society	-	
France	Association Française de Sociologie (AFS)	-	
Germany	Deutsche Gesellschaft für Soziologie (DGS)	2017	няма
Georgia	Georgia Sociological Association	-	
Greece	Hellenic Sociological Society	-	
Hungary	Magyar Szociológiai Társaság (Hungarian Sociological Association)	-	
Iceland	Félagsfræðingafélag Íslands (Icelandic Sociological Association)	-	
Ireland	The Sociological Association of Ireland (SAI)	непосочено	BSA, ASA, TASA
Israel	Israel Sociological Society	-	
Italy	Associazione Italiana di Sociologia (AIS)	-	
Latvia	Latvijas Sociologu Asociācija (Latvian Sociological Association)	2008	Няма
Lithuania	Lithuanian Sociological Society	2014	Няма
Macedonia	Association of Sociologists of the Republic of Macedonia	-	
Malta	Malta Sociological Association	-	
Netherlands	Nederlandse Sociologische Vereniging	2002	Няма
	Nordic Sociological Association	-	
Norway	Norwegian Sociological Association	-	
Poland	Polish Sociological Association (PTS)	2012	BSA, ASA, ISA, AIS ESOMAR, Полска академия
Portugal	Portuguese Sociological Association (APS)	непосочено	Няма
Romania	Asociația Română de Sociologie	-	
Russia	Russian Society of Sociologists (RSS)	1987	Няма
Russia	Institute of Sociology of the Russian Academy of Sciences (ISRAS)		
Serbia	Serbian Sociological Association	-	
Slovakia	Slovak Sociological Society	-	Линк към ISA
Slovenia	Slovene Sociological Association	1992	Няма

Sweden	Swedish Sociological Association	-	
Spain	Federación Española de Sociología (FES)	непосочено	ISA
Spain	Associació Catalana de Sociologia (ACS)	непосочено	Няма
Spain	Asociacion Aragonesa de Sociologia	-	
Switzerland	Swiss Sociological Association – Société Suisse de Sociologie	-	
Turkey	Turkish Sociological Association – Sosyoloji Derneği	-	
Ukraine	Ukrainan Sociological Association	-	
U n i t e d Kingdom	British Sociological Association (BSA)	2004 2017 updated	ASA + *
Canada	Canadian Sociological Association	2021 updated	Няма
USA	American Sociological Association	2018 updated	Няма
Australia	Australian sociological Association (TASA)	Непосочено	Няма
New Zealand	Sociological Association of Aotearoa	2008	Няма
-	International Sociological Association	2001 2008	Няма
-	European sociological association	непосочено	Няма

* Academy of social science, Social Research Association, British Psychological society, Tri-council Policy
Източник: авторско изследване

В повечето кодекси са включени както етични, така и професионални принципи и стандарти. В част от тях са заложени принципи, които са повече предписание отколкото нещо задължително, тъй като за тяхното спазване се разчита и на морала на професионалиста. Документите имат разнообразни имена като „етичен кодекс“, „кодекс на етичната практика“, „кодекс на професионалната практика“, „професионален кодекс“ и др. В част от документите има обособени отделни части, отнасящи се до един или друг професионален въпрос, до различни видове взаимоотношения с различни групи и общности, докато в другата част от документите са изброени само определен брой насоки за поведение, най-често с препоръчителен характер.

Асоциациите признават и утвърждават множеството от роли, които социолозите биха могли да изпълняват в професионалния си живот свързани с различни отговорности и задължения, по отношение на заемани от тях административни длъжности и осъществяването на професионални дейности на учени, изследователи, рецензенти, оценители, експерти, обучители и ръководители на студенти и докторанти, публични личности.

Чрез тези кодекси и регламенти се прави опит да се създава, поддържа и съхранява репутацията на професията и да се гарантира доверието на клиенти и изпълнители, субекти и изследвани лица, потребители и обществеността като цяло. В тях се съдържат както общи етични принципи и ценности на професионално поведение, така и препоръки и предписания за взаимоотношения с различни групи или за извършване на различни професионални дейности. Принципите и стандартите, около които са обединени разглежданите кодекси засягат взаимоотношенията при финансиране на социологически изследвания, съответно взаимоотношения между клиенти и изпълнители, взаимоотношенията с изследваните лица, взаимоотношенията с потребителите на резултатите или обществеността като цяло, взаимоотношения с колеги. В някои от тях се съдържат и предписания, свързани с преподавателската работа на учените от тази сфера, отношенията им със студентите, ролята на социолога като преподавател и педагог, както и насоки за назначаване на работа в съответната сфера както и изпълнението на заемани административни и управленски длъжности.

Общите принципи, които са залегнали в част от разгледаните кодекси, произтичат от Етичния кодекс на Американската социологическа асоциация³, в който са заложени шест такива принципа:

- професионална компетентност;
- интегритет;
- професионална и научна отговорност (в някои случаи професионална, научна и социална отговорност или само научна отговорност);
- уважение към правата, достойнството и различието на хората (често просто зачитане правата на хората);
- социална отговорност;
- човешки права (които често са вплетени в други части на документите) като отделно обособен принцип е разписан само в Етичния кодекс на АСА и означава, че в хода на своята дейност социолозите се ангажират с професионално поведение, съобразено с насърчаването на правата на човека и в хода на професионалния си живот се стремят да използват знанията и уменията си, за да пропагандират тази кауза по целия свят⁴.

Етичните принципи на работа в областта на социологията като област на научно и практическо изследване, утвърдени в етичния кодекс на МСА, приет през 2001 г., са свързани с:

- сътрудничеството, което трябва да се основава единствено на научна точност, без дискриминация на основата на извъннаучни фактори като възраст, пол, сексуални предпочитания, етническа принадлежност, религия, език, политическа симпатия;
- това сътрудничество, предполага групова работа и обмен с колеги, за постигане на целите на науката, като се очаква, че социолозите ще участват в дискусия, както по отношение на собствената си работа, така и относно работата на други колеги;
- имайки предвид, че предположенията на социолозите могат да оказват влияние върху обществото, тяхна отговорност е, от една страна, да поддържат безпристрастно отношение доколкото това е възможно, а от друга страна, да признават относителния и временен характер на резултатите от своите изследвания като не прикриват своите идеологически позиции. И никое социологическо предположение не трябва да се представя като неоспорима истина.
- поведението на социолозите трябва да е такова, че да поддържа имиджа и почтеността на собствената им дисциплина, като това не означава, че трябва да не проявяват критична позиция към основните предположения, методи и постижения на науката социология.
- в преподавателската си и професионалната си практика социолозите и социалните изследователи трябва да прилагат принципите на отвореност, критичност и зачитане на всички научни перспективи.
- от социолозите се очаква да защитават правата на своите студенти и клиенти⁵.

Грижа за професионалната репутация на професията и образа на дисциплината е изразена в кодексите на асоциациите в Словения и Полша. Социолозите винаги трябва да се грижат за собствената си професионална репутация и репутацията на професията, като изпълняват своята професионална роля отговорно. Социолозите трябва да се грижат за добрия и социалния образ на своята дисциплина. Трябва да избягват всякакви дейности, които биха могли да имат отрицателни последици за следващите поколения социолози или да понижат репутацията на социологията като научна дисциплина.

³ **ASA**. *Code of Ethics*, 2018, available at: https://www.asanet.org/sites/default/files/asa_code_of_ethics-june-2018a.pdf,

⁴ **ASA**. *Code of Ethics*, 2018, available at: https://www.asanet.org/sites/default/files/asa_code_of_ethics-june-2018a.pdf

⁵ **ISA**. *Code of Ethics*, 2001, available at: <https://www.isa-sociology.org/en/about-isa/code-of-ethics>

Етични принципи и професионални стандарти на работа в отношенията на социолозите с другите

Етичните отговорности, които възникват със започването, организирането и осъществяването на социалните емпирични изследвания се простират до различни групи хора, всяка от които може да бъде засегната от това изследване или от неговите резултати⁶. Тези групи от хора са показани на фигура 1.

Фигура 1. Етични отговорности към различни групи

Отношения с изследваните лица

Повечето професионални етични кодекси на различни международни и национални професионални асоциации подчертават важността на пет основни етични принципа по отношение на изследваните лица.

В етичните кодекси се заявява, че изследваните лица не трябва да бъдат принуждавани да участват в дадено изследване. Участието им трябва да е свободно (от всякакъв вид натиск), доброволно и напълно информирано. Трябва да се зачита сигурността, личната неприкосновеност на изследваните лица, конфиденциалността и анонимността на получените данни. Не трябва да се допуска идентифициране на респондентите.

Отношения с колеги, изследователи, професионалисти

Начинът, по който се набира емпирична информация и се съблюдават етичните принципи в процеса на набирането на тази информация оказва влияние върху другите изследователи. Трябва да се избягват действия, които могат да дискредитират процеса на емпиричните изследвания, което от своя страна да доведе до невъзможност бъдещи изследователи да изследват същите лица. Освен това е необходимо да се предоставят достатъчно подробности за изследването като извадка, инструментариум, други аспекти на методиката, които биха позволили и на други професионалисти да оценят и възпроизведат изследването. В кодекса на МСА и свързаните с него кодекси на други асоциации, както и в кодекса на социологическата асоциация в Литва се утвърждава правилото, че веднъж публикувани, изследователските резултати стават общо достояние на научната общност като могат да подлежат на критични коментари и дискусии, в които да участват и самите автори.

Налага се практиката публично финансираните емпирични изследвания да се депозират в публични архиви, депозитари, за да могат да се предоставят и на други лица за вторичен анализ. Така данните могат да се използват по-ефективно и задълбочено и чрез тази практика може да се преодолеят и научните измами и изработването на недостоверни емпирични данни. Но изпълне-

⁶ De Vaus, D. A. *Surveys in Social Research*. 5th edition. Allen & Unwin, 2002.

нието на тази практика е заложена само в няколко кодекса досега. По-общо в кодекса на МСА (и свързаните с него кодекси), АСА, и БСА е записано, че след приключване на изследването първичната индивидуална информация е достъпна за контрол на методологичната ѝ валидност от страна на колегията. В кодекса на социологическата асоциация в Нидерландия се препоръчва данните да бъдат поставени в публичен архив с данни, най-късно до две години. В кодекса на социологическата асоциация в Полша се препоръчва просто депозирането в подходящи архиви и бази данни. АСА предпоставя и двата варианта за съхраняването на данни – съхраняване в публични архиви и собствени архиви. Когато информацията се съхранява в собствени архиви, трябва да бъде запазена за достатъчно дълъг период от време⁷. Когато първичната индивидуална информация се предоставя в публични архиви или на други лица, отново в кодексите се предупреждава, че информацията трябва да е в такава форма, че да е спазен принципа за конфиденциалност и поверителност на информацията, така както и да не позволява идентифициране на изследваните лица.

По отношение на времето на съхраняване на индивидуалната информация такава е посочено само в кодекса на БСА – първичната индивидуална информация трябва да се съхранява за достатъчно дълъг период от време, но не по-малко от три години. Това е важно като допринася за развитието на социологическото знание и създава условия за контрол на качеството и методологическата коректност на получените резултати⁸. И още, членовете на БСА спазват действащите в страната закони относно информацията, защитата на личните данни на гражданите, изследователите спазват действащите в страната закони, както и законодателството, регулиращо набирането, разпространението и публикуването на социологическа информация⁹.

Друга етична отговорност към колегите, особено тези, които са тясно ангажирани с изследването е, да се укаже коректно техния принос. Това може да включва авторски права или друга форма на признание¹⁰. В повечето кодекси това е отбелязано като предписание – приносът на отделните лица, в зависимост от тяхната професионална роля, участвали активно в осъществяването на изследователския проект, трябва да се отбележат ясно при всяка академична публикация, въз основа на съответното изследване.

Отношения с възложители, финансиращи изследвания и спонсори

Повечето кодекси засягат и отношенията между изследователите и клиентите, възложителите, спонсорите и финансиращите емпиричните изследвания. Когато се осъществяват емпирични изследвания, социолозите следва да спазват някои етични принципи на поведение в отношенията си с финансиращите организации или институции на тези изследвания. Тези отговорности се отнасят до: предварителното уверение, че финансиращата организация е запозната с основните принципи и правила заложиени в съответния етичен или професионален кодекс и за ангажираността на социолога с тяхното спазване; компетентността и опита на социолога, с които не трябва да се преувеличава; същността на изследването и неговата методика както и свързаните с него ограничения и завишени очаквания към резултатите от него; недопускането дадено изследване да бъде използвано за постигането на недемократични цели или такива, които имат за последица дискриминацията на отделни групи; неприемането на финансиране по договори, чиито специфични условия не съответстват на научните стандарти за провеждане на дадено изследване¹¹. Също така се обръща внимание на средствата, които са предназначени за изследвания като те трябва да се използват само за тази цел; да не се прибегва до нелоялна конкуренция при състезанието за финансиране; и се дава препоръката договореностите да се оформят в писмена форма.

В кодексите на асоциациите в Австралия, Литва и Хърватска е указано, че социологът може да откаже да проведе изследвания, ако му се налагат условия, които са несъвместими с професионалната му етика.

⁷ ASA. *Code of Ethics*, 2018, available at: https://www.asanet.org/sites/default/files/asa_code_of_ethics-june2018a.pdf

⁸ БСА. *Етичен кодекс*, 2004, чл. 15 (1), достъпен на: http://bsa-bg.eu/?page_id=314

⁹ БСА. *Етичен кодекс*, 2004, чл. 15 (3), достъпен на: http://bsa-bg.eu/?page_id=314

¹⁰ De Vaus, D. A. *Surveys in social research*. 5th edition. Allen & Unwin, 2002.

¹¹ ISA. *Code of Ethics*, 2001, available at: <https://www.isa-sociology.org/en/about-isa/code-of-ethics>

В кодекса на асоциациите в Литва и Ирландия е посочено, че социолозите трябва да откажат да провеждат изследвания ако спонсорът постави условия или откаже резултатите от изследването да бъдат публикувани, ако тези резултати не са в най-добрия интерес на спонсора.

В кодексите на асоциациите във Великобритания, Ирландия, Латвия и Полша е обърнато внимание на принципа за спазване на поверителността на привилегированата информация относно финансиращата организация, придобита в хода на изследването. Но такава поверителност не трябва да се прилага за методите и процедурите, използвани за генериране на публикуваните данни.

В кодекса на асоциацията в Нидерландия е обърнато внимание на това, че финансиращият изследването не може да се свързва директно с изследваните лица без разрешението на изследователя. Както и не може да прави промени в доклада от изследването. Такива промени може да обсъди с изследователя, но последният е този, който решава дали да се съгласи с тях взимайки предвид и принципите, които са включени в етичния кодекс, от който се ръководи.

В кодексите на асоциациите в Полша и Ирландия е дадено предложението преди подписването на договора социолозите да уточнят до каква степен ще могат да разкриват информация за източниците на финансиране, персонала, предположенията и целите на изследването, като също така да изяснят правото си да публикуват и разпространяват резултатите от изследването.

Етични принципи и професионални стандарти при огласяване на резултати пред обществеността

Принципите по отношение на огласяването на резултати пред обществеността могат да се разделят на няколко групи:

1. Принципи, отнасящи се до същностните характеристики на проведените изследвания и свързаните с тях професионални стандарти за огласяване на резултати от емпирични изследвания

Когато се огласява информация от проведени изследвания трябва да се спазва принципа на откритост, което означава да се предоставя информация за методиката на изследването, източниците на информация, ограниченията на използвания изследователски дизайн. Този принцип е посочен в кодексите на асоциациите в Полша, Нова Зеландия, Литва, България, като в последните два е добавено, че това трябва да е в съответствие с установените в социологическата общност изисквания.

По принцип резултатите от проучванията трябва да отразяват точно емпиричните данни от проучването. Изследователите са длъжни да предоставят информация за методите на изследването, които включват процедурите за набиране на участници, набиране на емпирична информация, управление на данните и анализ, който да позволява адекватно рецензиране, възпроизвеждане и валидиране на резултатите от изследванията и оценка на качеството на публикуваните изследвания. Пълното представяне на изследването и неговите резултати трябва да включва няколко ключови компонента като: спонсориране и името на организацията, която е провела изследването; описание на изследователските цели; методика на извадката; период на провеждане на теренната работа; точно възпроизвеждане на зададения въпрос.

Професионалните стандарти за огласяване на информация от емпирични изследвания и изследвания на общественото мнение са специално разработвани и налагани от асоциации, които са се специализирали в тази област в своята практика. Но явно социологическите асоциации не смятат за нужно да обърнат специално внимание върху тези характеристики в етичните си кодекси. Специално посочени стандарти за публикуване на резултати от емпирични изследвания има единствено в етичния кодекс на асоциацията в Латвия, където е посочено, че трябва да се даде информация за името на организацията, провела изследването, използваните методи, брой на участниците в изследването и целеви групи, време на изследването, граници на възможна статистическа грешка; при публикуване на сранителни данни да се посочи значимостта на статистическите различия; ако извадката не обхваща цялото население е необходимо да се посочат групите, включени в извадката.

2. Принципи, отнасящи се до авторските права и плагиатството

В повече от половината кодекси е заявено, че плагиатството трябва да се избягва и че трябва да се идентифицират и приписват на съответните автори, използваните данни и материали, които са взети дословно или перефразирано от публикувано или непубликувано тяхно произведение. В кодекса на асоциацията в Русия и Литва се посочва, че плагиатството е нетърпимо и се счита за фундаментално нарушение на етиката, несъвместимо с професионалната и научна дейност на социолога.

Според кодекса на МСА и на Литовската асоциация, данните от социологически изследвания са интелектуална собственост на изследователите, на които по принцип принадлежи авторското право, освен в случаи когато това право принадлежи на институцията или на възложителя. Изследователите имат право да публикуват резултатите от своята работа на собствени разходи, освен ако това не противоречи на договореностите с възложителя.

3. Принципи, относно разработването на публикации, рецензиране на публикации и работата на редактори и издателства

Социолозите винаги трябва да публикуват резултатите от своите изследвания, според етичния кодекс на асоциацията в Нидерландия. Дори и изследвания, които са били финансирани от възложители, трябва да станат публично достояние, така че другите да научат за тях и да могат да ги оценят и преценят, а при публикуването винаги да се посочва името на изследователя и изследователската организация.

Социолозите трябва да посочват в публикациите на своите изследвания всички източници на финансиране, които биха могли да повлияят върху тълкуването на резултатите като трябва да гарантират, че техните констатации не се изкривяват от специфичните интереси на възложителя – такова предписание е включено в етичните кодекси на асоциациите в Словения, Германия, Нова Зеландия и АСА.

Етичното поведение включва да се избягва конфликт на интереси или появата им. На това е обърнато внимание в етичните кодекси на асоциациите в Ирландия, Латвия, Чехия, Хърватия.

В етичния кодекс на асоциацията в Нидерландия е заявено, че социолозите трябва да се въздържат да влизат в отношения и да оценяват хора, с които имат лични връзки като семейни, любовни или приятелски отношения, както и отношения на враждебност. Това се отнася до ситуации, в които трябва да правят оценка, да участват в изпити, преглед или оценка на ръкописи, при вземането на решения за назначаване и повишаване на колеги, оценяване в конкурси или консултиране относно финансирането на научни изследвания.

Ако социолозите са помолени да оценяват ръкописи или книги, които вече са обсъждали другаде, трябва да информират за това и да откажат да преглеждат произведения, в създаването на които са участвали пряко или косвено, пък се заявява в етичния кодекс на асоциацията в Германия.

В етичния кодекс на асоциацията в Латвия се дава указанието да се спазва поверителност на производството и правата на собственост на тези, които предоставят публикации. Социолозите трябва да отказват да оценяват произведения на лица, с които имат конфликт на интереси, а ако са помолени за оценка на ръкопис или книга, които вече са правили, трябва да уведомяват редактора.

В някои етични кодекси са дадени и предписания и насоки, свързани с работата на издателства и начина на рецензиране на публикации. В етичния кодекс на немската асоциация се заявява, че трябва да се дава справедлива оценка на изпратените статии без лични или идеологически предразсъдъци в разумен срок; да се информират авторите за решенията по подадените ръкописи; и ангажиментът за публикуване да е задължителен, ако публикуването е потвърдено, то трябва да стане възможно най-скоро. А словенската асоциация предупреждава, че при изпращане на произведения за публикуване, авторите трябва да спазват специфичните за медиите правила. Работа на редакторите е да предоставят бърз отговор, да гарантират, че рецензиите са внимателно съставени и точни, да потвърдят приемането на ръкописа и да информират за напредъка в процеса на оценяване, а положителната оценка е задължение за публикуване на ръкописа.

В кодекса на МСА и Литовската асоциация се дава правото при публикуването на изследователските резултати социолозите да търсят гаранции срещу евентуалното им манипулиране или изкривяване от възложителя или издателя.

Имайки предвид, че резултатите от социологически изследвания представляват обществен интерес, тяхното разпространение, е свързано с фундаменталното право на гражданите да бъдат информирани, и това право не трябва да бъде възпрепятствано. В същото време не трябва да се пренебрегват опасностите от злоупотреба със социологическа информация за политически и комерсиални цели, от изкривяване, опростяване и манипулиране на изследователските резултати при разпространението им чрез средствата за масова информация или по друг начин. В такива случаи изследователите имат правото и са отговорни да търсят възможности за коригиране на неправилните интерпретации или некоректната употреба на резултатите от тяхната работа. Това се заявява в кодексите на МСА, БСА, АСА, асоциациите в Албания и Полша.

Отношения със студенти

В кодексите на асоциациите в Ирландия, Германия, Литва, Полша, Португалия, Словения, Чехия, са обособени и етични принципи на поведение на социолозите спрямо студентите.

Защита правата на студентите като принцип е посочен в етичния кодекс на асоциацията в Чехия.

Друг принцип е свързан с преподавателската работа на социолозите, като те са задължени да информират своите студенти обективно и безпристрастно за методите на изследване и констатациите на социологическата наука, отчитайки плурализма на теоретичните постановки и парадигми. Това е утвърдено в кодексите на асоциациите в Литва, Полша, Португалия, Словения.

Социолозите, които изпълняват преподавателски дейности, се задължават да гарантират, че студентите им получават добро образование независимо от степента на ангажираността им. Също така се задължават да предоставят подкрепа на студенти, кандидати за докторанти, и докторанти. Това пък е посочено в кодекса на немската асоциация.

Единствено в кодекса на полската асоциация е обърнато специално внимание на това, че когато подготвя студентите за практическо упражняване на дадена професия, социологът трябва да подчертае нейните етични аспекти, подчертавайки основните етични ценности на професията.

Социолозите не могат да използват висшите си или ръководни позиции за егоистични цели, за сметка на студенти или други подчинени, като предписание е посочено в кодексите на асоциациите в Ирландия, Полша, Португалия, Словения, Чехия.

Провеждане на изследвания чрез интернет

Няма съмнение, че през последните едно-две десетилетия информационните и комуникационни технологии се развиват до степен, че чрез тях е възможно извършването на разнообразно множество от дейности в ежедневието и професионалния живот на човек. Информационните и комуникационните технологии несъмнено оказват своето влияние и върху практиката на емпиричните социални изследвания. От една страна, се развиват и променят компютърно-асистираните методи за набиране на емпирични данни, а от друга, най-общо може да се каже, че самият интернет става източник на емпирична информация и богата база с данни. Изследователите вече могат и използват и анализират т.н. големи данни в своите емпирични изследвания.

През 2016 г. ESOMAR ревизира своя етичен кодекс, така че да отговори на нарастващата загриженост на обществото относно важноста за това как хората могат да контролират начина, по който се използват личните им данни и за каква цел, съответно как да се използват отговорно тези данни от страна на изследователите и изследователските агенции.

Британската социологическа асоциация през същата година (2016) предлага някои ръководни принципи и методи за обмисляне на предизвикателствата породени от новите технологии, и конкретни примери за това как те работят на практика. Асоциацията признава, че трябва: да се преосмисля концепциите за информираното съгласие и конфиденциалността; да се работи с нови и объркани дефиниции за публично и частно, и да се разреши според нея безпрецедентното напрежение между изследователя и изследваното лице.

Много малко от останалите асоциации по някакъв начин засягат в своите етични кодекси проблемите и етичните дилеми, които възникват при провеждането на онлайн или интернет изследвания.

В етичния кодекс на Полското социологическо дружество е обърнато внимание на това, че провеждането на изследвания чрез интернет изисква специално усърдие от социолозите. Проблемите, които възникват при интернет изследванията, включват: получаване на информирано съгласие, договаряне на договори за достъп, оценка на границите между публичното и частното или гарантирането на сигурността на предаването на данни. Изпълнителите на онлайн изследвания трябва да прочетат и разберат текущите дискусии относно етиката в онлайн изследванията и да проявяват изключителна предпазливост при формулиране на оценки, които могат да повлияят на благосъстоянието на хората, изследвани онлайн.

В етичния кодекс на Американската социологическа асоциация (2018) е обърнато внимание на принципа за искане на информирано съгласие от изследваните лица при извличането на информация от интернет. Социолозите трябва да са наясно, че не всяка информация в интернет се счита за публична и следователно трябва да включват получаването на информирано съгласие за изследвания, провеждани в ограничени с достъп интернет локации.

Социолозите обикновено не се нуждаят от информирано съгласие, когато използват информация от публични интернет сайтове. Те могат да включват голяма част от съдържанието в интернет, включително блогове и сайтове за социални медии. Когато веб-сайтовете не са публични, социолозите трябва да получат разрешение или от участниците, или от администраторите на сайтове, преди да започнат изследването¹².

В етичния кодекс на Хърватското социологическо дружество е отбелязано, че при провеждане на онлайн проучване не е препоръчително да се събират идентифициращи метаданни като IP адреси и др. В оправдани случаи участието в анкетата може да бъде неанонимно, но само с изричното съгласие на участниците. Събирането на данни в изследвания чрез наблюдение в публичен контекст е разрешено без изричното съгласие на присъстващите лица, но за изследвания в непублични пространства или обществени, но регулирани пространства (напр. публични институции) е необходимо да се поиска съгласието на участниците и ако е необходимо, на компетентни лица (директори и др.).

Заклучение

Интернет и другите нови електронни медии отварят нови полета за дебат относно етичните принципи и професионални стандарти за осъществяване на професионална дейност и провеждане на валидни, надеждни, представителни емпирични изследвания.

Дебатите относно етичните принципи, които трябва да се спазват при провеждането на интернет изследвания, както и създадените правила и насоки за изследователите в тази област продължават да се развиват във времето. Традиционните и съществуващи към момента етични кодекси трябва да се преразгледат и актуализират в тази посока, така че да отразяват етичните въпроси и дилеми, с които се сблъскват изследователите при провеждането и използването на интернет като средство и като „пространство“ и източник на информация.

ЛИТЕРАТУРА

1. БСА. *Етичен кодекс*, 2004. // BSA. Ethichen kodeks, 2004, [онлайн] [прегледан 11.12.2021]. Достъпен на http://bsa-bg.eu/?page_id=314
2. ASA. *Code of Ethics*, 2018, [online] [Accessed 11 Dec. 2021]. Available at: https://www.asanet.org/sites/default/files/asa_code_of_ethics-june2018a.pdf
3. De Vaus, D. A. *Surveys in Social Research*. 5th ed., Allen & Unwin, 2002.
4. Hermann, Ch., & Flecker, J. *Code of Professional Conduct in Socio-Economic Research, and Database of Professional Bodies*. RESPECT Project, Institute for Employment Studies, FORBA, 2003.
5. ISA. *Code of Ethics*, 2001 [online] [Accessed 11 Dec. 2021]. Available at: <https://www.isa-sociology.org/en/about-isa/code-of-ethics>

¹² ASA. *Code of Ethics*, 2018, available at https://www.asanet.org/sites/default/files/asa_code_of_ethics-june2018a.pdf